

Fra degn til egnshistoriker

Om skolelærernes hundred år lange kamp for at blive accepteret som andet end sognets Per Degn

Af Else Marie Kofod

Lærernes uddannelse gennemgik noget, der mindede om en revolution i løbet af 1800-tallet. Udviklingen spænder fra stort set ingen uddannelse, til at det i 1899 ved lov blev vedtaget, at en lærer skulle gennemgå en 3-årig seminarieuddannelse for at kunne få ansættelse i folkeskolen.

I 1789 nedsatte man »Den store Skolekommission«, der 25 år senere barslede med folkeskoleloven (1814). Kommissionens opgave var foruden at forbedre folkeskolen også at sørge for »en Foranstaltning, der kan bidrage til at danne brugbare og duelige Skoleholdere« (1).

Debatten i forbindelse med skolekommissionens arbejde var mindre præget af saglighed end af politiske interesser. I den ene lejr, hovedsageligt bestående af repræsentanter for borgerskabet, gik man ind for styrkelse af den nationale identitet, mens man i den anden lejr, hvor vi finder den tysk prægede adel, havde interesse i at forhindre, at borgerskabets nationale tanker nåede ud til den brede befolkning. Diskussioner om »Danskhed«, »overdreven Patriotisme« og »ufornuftig Foragt paa de Fremmede« (2) bølgede således frem og tilbage mens skolekommissionen forsøgte at nå frem til en ny folkeskolelov.

Et andet stridsspørgsmål var, hvorvidt bønderbørnene burde lære mere end det var nødvendigt, for at kunne blive nogle flittige og fromme bønder. Mere viden ville kunne føre til utilfredshed og tilskynde til oprør.

Lærerne uddannes

Alle disse spørgsmål fik selvfølgelig også indflydelse på, hvordan uddannelsen af skolelærerne skulle forme sig. I slutningen af 1700-tallet havde man fået oprettet to seminarier, nemlig Blaagaard og Brahetrolleborg, men dette projekt viste sig dog både at være for bekosteligt og for ambitiøst i forhold til det, lærerne skulle bruges til.

De lærere, der blev uddannet herfra, viste sig at være meget lidt egnede, fordi de følte sig for fine til at leve som almuen, og da man var af den opfat-

Den Danske Børneven,

en Læsebog

for Borger- og Almne-Skoler,

udarbejdet,

deels efter Wilmsens Deutsch-er Kinderfreund (1806de Udg. 2de Stereotypoplag) samt andre Børnebøger, deels, og især, efter flere Gode Mænds saavel som egne Haandskrifter og Optegnelser,

af

Peder Hjort,

Lektor ved Sorø Akademi.

Med et Kaart over den danske Stat, Side 391.

Kjøbenhavn. 1838.

Drukt i det Kjøbenhavnske Bogtrykkeri og Jægers tilhørs, indbundet, for 1 Rbdlr. 12 s. i den Guldendalste Boghandel, Storebroerne Nr. 8.

Peder Hjort, der var lektor ved Sorø Akademi, udgav én af de første læsebøger i Danmark. I indledningen genfinder man de tanker, der også lå bag Den store Skolekommissions arbejde. Læsebogens tekster er udvalgt i samme ånd, hvilket man f. eks. kan se af de to historier, der er gengivet nedenfor. Til læsebogen blev der i øvrigt bestilt fire original-bidrag. To af disse var H. C. Andersens »Konen med æggene« og prof. Wilsters »En bondeknøs, som hedte Hans«. Mange af de ordsprog, der var trykt i læsebogen, blev så udbredte, at de til sidst fandt vej til Evald Tang Kristensen: »Nogle var endog så venlige at sende mig de ordsprog, der er aftrykte i P. Hjorts danske Børneven, for at jeg kunde bruge så mange af dem, som jeg havde lyst til«. Det skriver Tang Kristensen i indledningen til sin Danske Ordsprog og Mundheld.

telse, at bonden kun havde tiltro til den, der syntes hans ligemand, mente man ikke de ville være i stand til at udrydde overtro og udbrede oplysning, sådan som det forventedes af dem.

Derfor oprettede man i stedet nogle præstegårdsseminarier, hvis mål det var, at få kommende lærere til at forstå, at »Skolelæreren bør være en fornuftig Bonde – Bonde iblandt Bønder« (3). Han skulle lære bonden at læse, regne og skrive, samt de pligter han havde over for sig selv og andre. Bon-

Indledning.

I.

Korte Sætninger til at vække Opmærksomhed og Effertanke.

Jeg hører til Børnene. Børn vide endnu kun Lidet, og forstaae ikke mange Ting; derfor maae de undervises og lære. Derved blive de forstandige.

Jeg bliver i Skolen underviist af Læreren. Jeg er min Lærer Lydhighed og Taknemmelighed skyldig. Saalange jeg undervises, er jeg et Skolebarn, eller en Lærling. Et godt Barn er opmærksomt paa Skolen; det hører kun paa det, som Læreren siger, og tænker kun paa de Ting som det skal gjøre, eller som det skal begribe og huske.

Et godt Barn gaaer gjerne i Skole; det er flittigt, ordentligt, reentligt, sædeligt og stille. Det forliges altid med de andre Skolebørn. Det gode Barn kommer aldrig for sigdig i Skole, er ikke vilb, naar Børnene gaae af Skole, og driver ikke om paa Gaden, eller paa Bejen, eller paa

Den danske Børneven.

(1)

(94) En rig Mand i Paris gjemte sine Penge i en affdeds hemmelig Kjæder, for hvilken han havde ladet gjøre en Jerndør, med en kunstig Laas, der var saaledes indrettet, at naar den sprang i, kunde den ikke lukkes op inden fra; hvoered han altsaa kunde hoabe at fange dem, som uueligen listede sig ind, for at berove ham. Daglig gik han herved og fandt sin Glæde i at bestue og tælle sine vøgende Skatte. En Dag, da han igjen var ilst til denne sin Afgud med frygig Langsel, glemmer han at gjøre Springfjæderen fast paa Laasen. Den smækker i ved et Windpust, og han er indeluffet. Ingen kan høre hans Skrig fra den dybe Afgrund. Ingen kan søge ham; thi han havde skjult sin Bøi for Alle.

Endelig rytted det i Byen, at han var forspunden. Smeden, som havde gjort Laasen og raadet ham til Forsigtighed, harer Nygtet og formæder, hvoledes det er gaaet til. Han gaar derfor til hans Kone, fortæller hende sin Formodning, og viser hende Stedet, hvor Skatten foraarredes. Man brækker Døren op med Jerntang, og finder den Elenbige dad af Hænger midt imellem Dyrgerne, med tydelige Kjenndetegn paa hans skræffelige Dvaler og de frugteløse Anstrængelser for sin Redning.

Hvo, som elsker Penge, bliver ikke uden Synd, og hvo, som søger forjængelige Ting, skal og forgaae dermed. (Eyr. 31, 5.)

(80) I Bisfabon tildrog der sig i Marts 1776 feisgende Begivenhed. En fattig Enke kom den ene Gang efter den anden i Kongens Forsamling, og forlangte at komme til at tale med ham. Mange Gange blev hun afsøit, medens de fornemmere Personer indlødeds; men omsider fik hun dog Kongen i Tale. Hun overrakte ham et lille Skrin, i det hun sagde: "Dette Skrin har jeg fundet under Gruset af nogle Bygninger, som styrkede sammen i Jordstøvet 1755. Dets Indhold havde vist kunnet redde mig og mine søv Børn af den Nød, hvori vi leve, men en god Samvittighed er mig kjærere end alle Jerdens Skatte. Deres Majestæt er den, som kan tilstille den retmæssige Ejer eller hans Arvinger, hvad jeg har fundet."

Kongen lod Skrinet aabne, og der fandtes ikke saa kostbare Juveler deri; han roste Enkens Velighed, forærede hende stadig 2000 Rigsdaler, og da der siden Ingen meldte sig som Ejerman, fordi hele Slægten var enstemmet i det frygtelige Jordstøvet, lod Kongen Juvelerne sælge og Enkens Børn paa det bedste opdrage og udsyre for den indkomne Sum.

Den er ikke stærk, som ej er fast i Nød, eller som Kong Salomo (Ordsp. 24, 10) siger: Taber Du Modet paa Nødens Dag, da bliver din Kraft ringe.

den måtte endelig ikke lære mere, for så fik han blot nykker. Dette havde læreren at rette sig efter.

Præstegårdsseminarierne, der var billige men pædagogisk effektive, arbejdede ikke efter fælles retningslinier. Derfor nedsattes i 1816 endnu en kommission, der skulle udarbejde et forslag til et landsdækkende seminarielement. Dette forslag lå færdigt, så det kunne begynde at fungere i begyndelsen af 1818.

Selvom reglementet stadig lagde vægt på tarvelighed og praktisk færdighed, havde en del af oplysningstidens optimisme og skolebegejstring overlevet (4). Grundlaget for en ny folkeskole var nu lagt, selvom der gik nogle år, før de nye ideer blev ført ud i livet. De gamle degne og skoleholdere skulle jo først lige dø, og der skulle også fremstilles lærebøger.

Flere og flere seminarister gennemgik efterhånden en uddannelse på de seminarier, der blev oprettet i løbet af 1800-tallet. Nogle af seminarierne, f.eks. Blaagaard og Jelling, var særligt gode til at fostre lærere, der blev til noget, hvad enten det var inden for kornavl, havebrug, indsamling af folke-minder eller forfattervirksomhed.

Lærerne er og bliver ulærde

På trods af den relativt set ringe uddannelse, lærerne fik, voksede standens selvtilid, hvad der i virkeligheden kom til at bekræfte de bange anelser, mændene bag skolekommissionen havde haft m.h.t. konsekvenserne af mere viden og uddannelse. Selvom man havde forsøgt at fastholde lærerne i

en position og på en levofod, der mindede om bøndernes, så medførte deres uddannelse automatisk en større indsigt og en dermed følgende utilfredshed med tingenes tilstand.

Omkring 1840 forsøgte lærerne at organisere sig og at formulere en kritik af den pædagogik, de var tvunget til at følge, og det gav dem styrke. På det tidspunkt var det endnu forbudt at danne foreninger, hvis statsmagten opfattede dem som skadelige, og præsterne og provsterne, der repræsenterede statsmagten lokalt, blev snart bange for de nye foreninger og fik dem forbudt. Ude i de enkelte sogne var det jo dem, der havde magten og tilsynet med skolerne, og den ønskede de ikke at give fra sig. Pastor C. L. Børresen, der var medudgiver af »Maanedsskrift og Repertorium for Almue-Skolelærere«, skrev blandt andet i et indlæg, at lærerne burde blive på deres plads, og at de ikke kunne gøre fordringer »som videnskabeligt dannede Embedsmænd, hvis Dannelse krævede 8 Aar i Skolen og 4 Aar ved Universitetet« (5).

At deres uddannelse var utilstrækkelig, gik efterhånden op for lærerne selv, bl. a. fordi de ustandseligt blev gjort opmærksom på det af akademikerne. En lærer fra Odense, Søren Sørensen (f. 1801), gav i 1842 på et møde i Odense en meget præcis beskrivelse af deres situation: »Ingen Stand i Staten har forholdsvis større Tvang og Tryk end Lærerstanden. Thi glemt har vi ikke, hvad der hyppig lyder for vore Øren og læses paa Prent, at Skolelærerne aldeles savner det videnskabelige Grundlag, der er en Betingelse for sand Dannelse, og at de følgelig ikke kan regnes til de dannede Klasser, ja de frakendes endog under Tiden al Intelligens og Kultur!« (6).

Gang på gang fik de at vide, at de skulle kende deres plads. Én af de lærere, der nåede længst, var lærer Peter Nielsen (f. 1829), som endte med at blive statens konsulent inden for planteavl pga. sine fremragende videnskabelige arbejder. Alligevel havde han problemer med »de lærde«, som han engang fortalte Zacharias Nielsen, de ringeagtede ham, fordi han kun var seminarist (7).

Også lærer Rasmus Møller Sørensen (f. 1799) fik påskrevet, da han i 1828 havde lavet en lærebog i religion. En teolog sluttede sin anmeldelse med følgende: »»Skomager, bliv ved din læst« indeholder et godt Vink for Skolelærer Sørensen« (8).

Måske var det på grund af modstanden fra akademikernes side, at mange skolelærere næsten ligegyldigt inden for hvilket fagområde, de gik i gang med i forrige århundrede, arbejdede med så stor ildhu og nåede så langt, at mange af deres arbejder den dag i dag står som en slags monumenter over dem.

Svend Grundtvig; om 10 Brev- og jeg til med jule- og nytårs- og hilsener
og sine mine første brevs, som som det afstak.

Dog havde jeg aldrig tænkt paa, eller ovovet at komme frem med disse gamle Erindringer
fra min Barndom og Ungdom, hvis Opfordringen dertil ikke var skeet i Dansk Folkeblad af 8.
Decbr. f.A. og endda betænkte jeg mig længe derpaa, og vilde ikke sende det for ikke at prosti-
tuere mig, førend jeg havde raadført mig med min Provst herom som opmuntrede mig dertil
og forklarede mig, den Kultur Historiske Nytte det kunde have, hvilket jeg ikke før kunde ind-
see. I Førstning var det kun meget lidet jeg kunde erindre; ... men Efterhaanden som jeg
tænkte mere derover opstod lidt efter lidt flere Erindringer og Minder fra mine blide Barn-
doms-Dage, hvilket derfor ogsaa fra den Side betraget har været mig en særdeles behagelig Besk-
jæftigelse, men som jeg vist aldrig havde tænkt paa hvis ikke Opfordringen var skeet i Folke-
bladet ... «

I Førstning var det kun meget lidet jeg kunde erindre; thi det var for
længt maatte jeg ved det første forsøg, som om faldt alle mine er-
indringer fra min Barndom og Ungdom, og det var mig en særdeles behagelig Besk-
jæftigelse, men som jeg vist aldrig havde tænkt paa hvis ikke Opfordringen var skeet i Folke-
bladet ... «

Jeg har dog her og der og vilde ikke længe for givet. Svend Grundtvigs
sind med længe hans brevs vil jeg udfølge og tog mere mig

Venlig hilsen fra Svend Grundtvig

Stillinge d. 8. Marts 1844. F. C. Storm

»... Dog havde jeg aldrig tænkt paa, eller ovovet at komme frem med disse gamle Erindringer
fra min Barndom og Ungdom, hvis Opfordringen dertil ikke var skeet i Dansk Folkeblad af 8.
Decbr. f.A. og endda betænkte jeg mig længe derpaa, og vilde ikke sende det for ikke at prosti-
tuere mig, førend jeg havde raadført mig med min Provst herom som opmuntrede mig dertil
og forklarede mig, den Kultur Historiske Nytte det kunde have, hvilket jeg ikke før kunde ind-
see. I Førstning var det kun meget lidet jeg kunde erindre; ... men Efterhaanden som jeg
tænkte mere derover opstod lidt efter lidt flere Erindringer og Minder fra mine blide Barn-
doms-Dage, hvilket derfor ogsaa fra den Side betraget har været mig en særdeles behagelig Besk-
jæftigelse, men som jeg vist aldrig havde tænkt paa hvis ikke Opfordringen var skeet i Folke-
bladet ... «

Den 8. december 1843 udsendte den kun 19-årige Svend Grundtvig sit al-
lerførste opråb til danske mænd og kvinder om at indsende folkeminder. Et
typisk svar på denne appel til det danske folk er ovenstående uddrag af et brev
fra læreren I. C. Storm (8/5 1782-6/2 1855) i Kirkestillinge ved Slagelse, dig-
teren Zacharias Nielsens morfar. Brevet er dateret den 15. marts 1844 og vi-
ser tydeligt, at i Slagelse-området, der jo ikke ligger særlig langt fra Køben-
havn, er de romantiske ideer ikke nået ud til skolelæreren endnu – her er det
stadigvæk nyttemoralen, der gælder.

Lærerne samler egnens minder

Inden for folkloristikken kan der nævnes adskillige samlere. Den største og mest berømte er Evald Tang Kristensen (f. 1843), og hans mål var, langt hen ad vejen, at »være et skrivende mellemed mellem de gamle fortællere og den videnskabelige gransker« (9). Og dog, adskillige gange gav han også udtryk for, at han i virkeligheden ønskede at bearbejde stoffet eller »sigte det« (10), som han selv sagde. Det fremgår på en næsten hjertegribende måde af dette citat fra et brev, han skrev til Svend Grundtvig: »Hvad der ligger inde i mit Hjærte, faar saa sjælden Lov til at slippe ud, og jeg kunde undertiden ønske at have Tid og Lejlighed til at skrive noget ud af mig selv. Men det er og vil aldrig være andet end forbigaaende Ønsker og Længsler, da min Hovedopgave er blot at være Samler og Meddeler« (11).

Mange af dem, der i tidens løb har beskæftiget sig med Evald Tang Kristensen, har forarget sig over historien om, hvordan Svend Grundtvig sad med benene på bordet, mens han havde besøg af Tang Kristensen. Begivenheden har Tang Kristensen selv omtalt i et brev til Fr. Barfod: »Nu har vi to /Barfod og Tang Kristensen/ jo ikke meget med hinanden at gjøre. Men alligevel, hvis jeg nu kom til Kjøbenhavn i Besøg og kom ind til Dem nogle Gange, og de saa satte eller lagde Deres Ben op paa Bordet, saa jeg kunne sidde og se paa Deres Støvlesaaler, drak Deres halve Bajer og lod mig sidde med min tørre Mund osv. vilde jeg dog saa smaat tænke, at De alligevel ringeagtede mig, og deri kunde man ikke fortænke mig, naar De tillige med stadig vedligeholdte en Afstand imellem os, der lod mig ikke alene ane, men endog skue ned i et svælgende Dyb« (12).

Udadtil bakkede Svend Grundtvig dog på alle måder op omkring Evald Tang Kristensens arbejde, og han hjalp ham desuden med at skaffe penge til rejser og vikarer. Det samme kan man ikke sige om én af Svend Grundtvigs samtidige, biblioteksassistent og senere rigsarkivar C. F. Bricka, der var meget bekymret over, at landsbylærere og bønder i større og større tal optrådte som historiske forfattere. »Fra det, at Øret er aabent og Sindet modtageligt er der et langt Spring til selv at optræde belærende – eller burde der i alt Fald være; thi desværre overses dette ofte«, skrev han i 1879 (13) i en anmeldelse af den første sognebeskrivelse, der blev udgivet (14). Han gjorde den fuldstændig til grin i sin anmeldelse i Historisk Tidsskrift, hvor han betegnede den som værende fuld af lommefilosofi og »talentløs Middelmaadighed« (15).

Skolelærerforfattere

Selvom læreren altså skulle leve som en fornuftig bonde iblandt bønder, så hørte de heller ikke til i denne gruppe. De havde en vis status på grund af deres boglige viden, men de var i sidste instans økonomisk afhængige af bønderne. Den stigende korneksport betød, at bøndernes velstand voksede fra 1830'erne og frem til begyndelsen af 1870'erne, men alligevel fastholdt de lærerne i en undertrykt position.

For at kunne overleve måtte lærerne derfor forsøge at skaffe sig forskellige indtægter. Nogle klarede sig ved at skrive små oplysende artikler eller noveller i almanakker eller lignende blade. Det var ofte bestillingsarbejder, og kvaliteten var som regel ikke særlig god, hvad der jo ikke ligefrem var med til at fremme deres ry iblandt akademikerne, tværtimod.

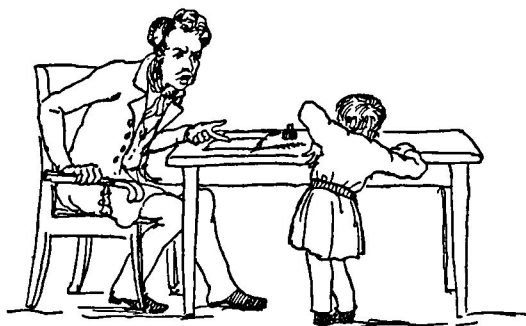
Men efterhånden som det danske samfund ændrede karakter, først og fremmest efter indførelsen af den frie forfatning, fik de flere og flere funktioner i det kommunale liv. Andelsbevægelsen og de mange »selvhjælpskasser«, der voksede frem, gav dem små jobs som kasserere, sekretærer eller bestyrelsesmedlemmer, og det gav dem foruden lidt biindtægter også en vis status (16).

Højskolen som platform

Ud over de nye samfundsreformer var det grundtvigianismen og højskolebevægelsen, der fik betydning for lærerstanden i dens forsøg på at finde en platform. Den satte for alvor ind efter nederlaget i 1864. Højskolerne var enkeltmandsvirksomheder, der blev ledet som en slags familiebrug, hvor højskolemoderen blandt andet havde en central rolle. Det var vigtigt at rammerne lignede det gårdmandsmiljø, de fleste elever kom fra, dvs. at tøjet, sproget, maden og indretningen ikke afveg fra det, eleverne var vant til. Højskoleforstanderen var økonomisk afhængig af gårdmændene og landhåndværkerne, så han havde en stor interesse i at bygge bro imellem de to miljøer (17).

På det plan efterlevede man altså stadig parolen fra begyndelsen af århundredet om at skolelæreren burde være en fornuftig bonde blandt bønder. Det var stadigvæk ikke hovedsigtet at belære eleverne og slet ikke at gøre dem til andet end de bønder og husmænd, de var, men derimod at give dem oplysning og en tro på livet. Eller som Christen Kold formulerede det, de skulle oplives, før de blev oplyst, trækkes op, så de aldrig gik i stå igen.

Alligevel var mange læreres rolle blevet en anden. De var så at sige blevet »professionelle grundtvigianere«, der bevidst ønskede at påvirke eleverne

Hvor tør Du vove at skrive med blaad Blæk? Din ugudelige Krabat! Troer Du Dine Forældre koste saa meget paa Dig, for at Du evigt skal volde dem Kummer og blive et Udskud af det menneskelige Samfund?

– Hvor tør Du vove at skrive med blaad Blæk? Din ugudelige Krabat! Troer Du Dine Forældre koste saa meget paa Dig, for at Du evigt skal volde dem Kummer og blive et Udskud af det menneskelige Samfund?

Fritz Jürgensen udgav i 1860 bogen »89 Tegninger og Gysse Bogen«. Bogen blev genoptrykt i 1969 og 1978. Tegningen findes på side 107 i 1978-udgaven.

med Grundtvigs ideer om folkelighed, om selv at have indflydelse på sit liv, om vigtigheden i familiesammenhold, selveje, den nære tilknytning til jorden og arbejdet hermed, og, sidst men ikke mindst, at få vakt den historiske sans.

Den historiske sans skulle vækkes ved undervisning i Danmarkshistorie og i nordisk mytologi, der på højskolen var de vigtigste fag. Interessen for det, man mente var resterne af guldalderens folkedigting, nemlig de mundtligt overleverede eventyr, sagn, viser osv., fik derfor på samme tid et vældigt opsving, og mange skolelærere fandt som nævnt en form for livsindhold blandt andet i det at indsamle folkeminder.

Vækkelsen af den historiske sans fik en hel del skolelærere til at gå i gang med historiske beskrivelser, og fra tiden hen imod 1880 får den historiske skolelærerlitteratur et opsving, ikke kun i form af småartikler, men som store tykke bøger om sognets historie.

Opblomstringen var ikke tilfældig på netop dette tidspunkt. Standens selvfølelse var ved at være vakt, dels på grund af lærernes stigende status i

de enkelte sogne, men også fordi den fik en større og større indflydelse på det politiske liv.

Mellem de lærde og folket

Lærerne var kort sagt ved at have fundet deres plads i samfundet. Provst Nissen fra Brørup gav i det foredrag, der i 1902 blev startskuddet ikke alene til dannelsen af Historisk Samfund for Ribe Amt, men til alle de amtshistoriske samfund, følgende meget præcise beskrivelse af deres situation: »Læreren er ved de fleste eller i overmaade mange Sammenkomster paa en Egn jo gærne en sikker Mand, og ofte har [han] en ikke ringe Indflydelse paa i en større eller mindre Kred, i hvad Retning Samtalen kommer til at gaa« (18). Lærerne var blevet en slags mellemmand imellem de lærde og folket.

Hen imod slutningen af århundredet får lærerne vanskeligheder med at fastholde denne nyvundne position, fordi deres troværdighed bliver sat på prøve. Lokalt var de, som nogle af grundtvigianismens mest aktive forkæmpere, blevet en slags ideologer, der havde formidlet Grundtvigs ideer til landbobefolkningen og derved hjulpet den med at få opbygget en tilværelsesfortolkning, der var i overensstemmelse hermed.

Nu hvor bøndernes forhold af flere grunde var blevet mindre overskuelige end tidligere, var det efterhånden vanskeligt for dem at blive ved med at få tingene til at passe sammen. Grundtvigs ideer var på flere områder kommet i et slags modsætningsforhold til de faktiske forhold. De var ikke længe tidssvarende, hverken med hensyn til de værdier, der ifølge grundtvigianismen var altafgørende for selvejerbondens position i samfundet eller på det økonomiske område.

Situationen var kort fortalt den, at frem til 1895, hvor forfatningskampen sluttede, styrkede selvejerbønderne deres magtposition mere og mere. Der blev dannet andelsforeninger, afholdt folkemøder, bygget forsamlingshuse osv. – og højskolebevægelsen opbyggede bønderbørnenes selvbevidsthed.

Forfatningskampen betød på den ene side en styrkelse af deres magtposition, fordi modsætningsforholdet til Estrup og det fine borgerskab – herunder også godsejerne – samlede bønderne omkring Venstre. Men det betød også krise for bønderne, fordi de under forfatningskampen tjente færre penge. Det kunne i værste fald føre til tab af gården, hvad der ikke kun betød tab af en arbejdsplads, men især undergang for den livsform, der gav dem deres identitet.

Da forfatningskampen sluttede med et nederlag for Venstre, medførte det dybe kløfter mellem de forskellige alliancepartnere i den demokratiske bondebevægelse. Der opstod desuden et modsætningsforhold imellem rigsdags-

bonden og de bønder, der arbejdede med jorden. Rigsdagsbonden måtte, for at kunne begå sig som politiker på de bonede gulve, tillægge sig et andet sprog og nogle andre vaner. Han fjernede sig derved fra de konkrete interesser og erfaringer, der var knyttet til landbruget. Han var blevet en professionel politiker, eller professionel grundtvigianer om man vil.

Det samme var tilfældet for venstrepressens redaktører. Også de måtte tilpasse sig den øvrige borgerlige presse for at kunne begå sig. Hvor aviserne tidligere havde afspejlet den livssammenhæng, der var karakteristisk for landbobefolkningen, så fremstod lokalstoffet, landbrugsstoffet og de politiske mærkesager efterhånden som adskilte stofområder (19).

Bønderne begyndte at finde ud af, at selvom de opførte sig i overensstemmelse med de grundtvigske ideer, som de havde lært i skoler og på højskoler, så eksisterede der nogle økonomiske interesser rundt omkring dem og ude i verden, som kunne gribe ødelæggende ind i deres tilværelse.

Gården var ikke længere en produktionsenhed, hvor alle landbrugets processer foregik; dele af produktionen lå nu uden for gården. Der var ikke i samme grad brug for familien for at få gården til at fungere. Samtidig var de unge under højskoleophold blevet mere selvbevidste, hvorved deres interesser ikke altid faldt sammen med familiens, når de kom hjem. Livet var ikke længere så entydigt, og det at få ansvar for sit eget liv kunne godt give mange unge en fornemmelse af usikkerhed, noget som både Evald Tang Kristensen og Jens Kamp, der også var folkemindeindsamler, kommer ind på. De skriver begge om den nye slægt, at den er præget af materialisme, halvdannelse og rodløshed (20). Denne opruds- eller sammenbrudsfor-nemmelse kan i øvrigt umiddelbart aflæses i skolelærerlitteraturen fra 90'erne (21).

Sammenhængen i landboernes tilværelse er derfor på mange måder borte. Den koncentration omkring familielivet, jorden og slægten, som de professionelle grundtvigianere, dvs. politikerne, redaktørerne og lærerne, havde udråbt som det bærende element i landbosamfundet, duede ikke mere. Men medens politikerne og redaktørerne af disse grunde ikke havde så meget i klemme i relation til landbobefolkningen, fordi de ikke var afhængige af dem, så var lærerne og måske især deres sejt tilkæmpede platform eller prestige mere sårbar.

Formidling i aviser og ugeblade

Lærerne fik også en slags konkurrence fra en helt anden kant. Tidligere var den meste viden blevet formidlet igennem mundtlige foredrag af lærerne, men nu, hvor behovet for at lære noget trængte sig på, steg interessen for selv at kunne læse om det, man havde brug for eller var interesseret i. Man

havde også brug for at kunne holde sin læsefærdighed ved lige, så man ikke som tidligere glemte »det at kunne læse«, når den sparsomme skolegang var færdig. Før i tiden havde de enkelte husstande på landet stort set kun haft adgang til Bibelen og almanakken, men i 90'erne og omkring århundredskiftet dukker foruden avisen også ugeblade og alment oplysende tidsskrifter op i mange danske hjem.

»Illustreret Familiejournal« begyndte at udkomme i 1877 med et oplag på ca. 4.000. I løbet af de følgende 30 år voksede det til 260.000. »Hjemmet«s oplag steg fra 1904 til 1907 til 30.000 og tidsskriftet »Frem«, der blev udgivet på Ernst Bojesens forlag, voksede imellem 1897 og 1900 til 170.000 (22).

Et ret kontant forsøg på at gøre noget ved tingene kom fra læreren N. C. Rom. Han var bange for at livet i hjemmene ville miste noget af sit varme samlingspunkt med husflidsarbejdets ophør. Han lagde derfor et stort stykke arbejde i Dansk Husflidsselskab, som han i 1899 blev formand for. Selskabets formål var blandt andet at støtte de godt 400 lokale foreninger, der befandt sig rundt om i landet.

Også på højskolerne sadlede man om. Hidtil havde videnskabelige og nutidshistoriske foredrag været bandlyste, men nu forsøgte man så småt at leve op til det stigende engagement, der var i samtidens problemer. Ludvig Schrøder på Askov udskiftede f. eks. et foredrag om »det ægte og ædle menneskeliv« med »det driftige og virksomme menneskeliv«, ligesom man nu også kunne møde emner som statistik og nationaløkonomi (23).

Egnshistoriske foreninger

Et af de mest perspektivrige initiativer kom fra Askov-folkene, da de fik den gode ide at lave et Historisk Samfund for Ribe Amt. Povl Bjerger, der i 90'erne havde udgivet sine kulturhistoriske årbøger, var med i kredsen, og blandt andet på grund af hans erfaringer var man enige om, at kulturhistorien i første omgang nok ville trives bedre lokalt. Lignende erfaringer havde i øvrigt også Evald Tang Kristensen gjort, da han i 1884 forsøgte at få et landsdækkende folkemindesamfund op at stå. Det lykkedes at få det til at løbe rundt i nogle år før medlemstallet dalede så katastrofalt, at samfundet måtte nedlægges. I denne sammenhæng kan det være interessant at nævne, at de mest ihærdige og standhaftige blandt medlemmerne havde været lærerne.

At vække interessen for det lokale stof, det var netop hvad provst Nissen slog på i sit allerede omtalte foredrag fra 1902 »Om Oplivelse af historisk Sans« (24). Ved lokalhistorie forstod han den stedlige historie og den hjemlige egns historiske minder og personligheder. For ham var det at beskæftige

Sorø Arresthus, Cell. Nr. 7, 14/7/1886

Kjære Kristensen!

Det var jo meget kjedeligt skildret med den Avis. Jeg ved ikke, hvorledes det hænger sammen, men jeg skal nok paa det indberodt og roligt til næste Kvartal. Jeg troede, at det vistnok indkomme nok kan skaffes tilbage, og det skal da sikkert særlig blive indtækt. Sagen er, at jeg til at foretage Expeditionen ind var min travorelse har haft en ring tyng, som ikke var tyngt med at arbejde inden Overopsige. Nu har jeg faaet min tidligere Medhjælper tilbage, og saa kommer det nok ordentlig Gang i Sagenes rigge.

Jeg haade du eller i hanktpaa at stjerne til dem, men jeg har halvvejs vordt bange for det, inden

jeg i „Skattegraveren“ saa en Anmærkning, hvori de indtrykte Deres Fortærelse over, at Folk gik sin saget op i Politik, at de glemte at se den Deres Bidrag. Den Ukvalde aabenbarede mig en Modsigning mellem Deres og mine Anskuelser. Sagen er, at jeg nok kan ønske at faa samle de gamle Kinder, men for mig gjaldt det det at vedde Kinderne og fremtiden Deres Skatte fremfor Fortidens. Jeg synes, at Folk sætter for lidt Kraft ind derpaa, og jeg apaar atore Reuel taler for Fremtiden deraf, at vor Tid Menester rindes ind af Traldarene i Aareviser og Døds og prøver at nie en Samfundning deres Kraftes til andre Tider kan det mere ligesaa indvirkende at se tilbage - og det skal selvfølgelig til - men for Gjællighed gjælder det at se fremad for at hindre en atlaggende Udvikling. Hvad kan det nytte, at vi har Dyrer af Fortidens ikatte, naar vi ikke kan bruge dem

Provst Nissen kommer i sit foredrag »Om oplivelse af historisk sans« ind på en problematik, som man f. eks. også kan iagttage i ovenstående brev, der er skrevet af Peter Frederik Daniel Martin (1854-1931). Martin, der var redaktør af venstrebladet Sorø Folketidende, var blevet idømt fire måneders fængsel, fordi han var forretningsfører for Sorø Amts Riffelforening, og det er grunden til, at brevet er sendt fra Sorø arrest.

Martin hentyder til en bemærkning, Evald Tang Kristensen havde bragt i Skattegraveren året før: »Der er altså ikke tilflydt mig nær så mange optegnelser i år som i fjor, og heller ikke det indsendtes værd er kjendelig større. Det ser da ud, som om vi lever i indhøstningens allersidste tidsrum. Det ser fremdeles ud, som det politiske uføre har haft en meget betydelig indflydelse på vor gjerning, og at politiken såre meget har optaget vore samleres tanker ... Jeg finder da grund til at lægge mine medarbejdere på sinde i al kjærlighed, at folkemindesagen synes mig uendelig mere værd at ofre tid på end øjeblikkets uhyggelige, tidsslugende avislæsen og det smålige, helt udmarvende partikævl ...«

sig med historiske overleveringer et vidnesbyrd om historisk sans, fordi en sådan interesse ville kunne åbne vejen til åndelige værdier af betydelig rækkevidde. Han genbruger således Grundtvigs tanker, ja visse vendinger er ordret overtaget fra Grundtvig, men det nye er, at han lægger en lokal synsvinkel ned over dem.

Nissen beklager sig desuden over, at interessen for de åndelige værdier og den historiske sans næsten er forsvundet. Nu drøftes *det*, man har læst i aviserne, politik og samfundsspørgsmål på en mere eller mindre sagkyndig måde. Nissen kunne godt acceptere en sådan debat, blot det ikke blev på bekostning af den historiske sans.

En anden fordel ved at lave et historisk samfund, der i givet fald skulle udgive en årbog, ville ifølge Nissen være den, at man i en årbog ville kunne bringe de småstykker, som af og til fandtes i de lokale blade, men som forsvandt i al den øvrige mangfoldighed. Årbøgerne kunne derved være med til at udfylde det hul, der var kommet i forbindelse med at den førhen så landboorienterede venstrepressen ikke i samme grad som tidligere afspejlede landboernes livssammenhæng.

I foredraget, der samtidig var en opfordring til at melde sig ind i samfundet, appellerede han især til lærerne, fordi de på grund af deres position ude i lokalsamfundet ville være i besiddelse af den nødvendige gennemslagskraft. Det var dem, der på alle måder havde de nødvendige forudsætninger for at få arbejdet i gang. Da foredraget var slut, var der med det samme 23 lærere, der meldte sig ind i samfundet.

Foredraget blev trykt i det første hefte af »Fra Ribe Amt«, og det blev anmeldt og omtalt flere gange i blandt andet Højskolebladet. At mange var begejstrede, og at især lærerne var det, ses dels af den fart, hvormed de amts-historiske samfund bredte sig, og dels af lærernes antal blandt initiativtagerne.

Flere steder havde der været lignende tanker fremme, blandt andet i forbindelse med oprettelsen af provinsmuseer, så Nissens foredrag skulle så at sige blot puste liv i flammen. Man kan også se, hvordan Ribe-samfundets vedtægter blev genbrugt af de senere tilkomne samfund.

I løbet af kun 12 år, nemlig fra 1903 til 1915, fik Danmark i næsten hvert eneste amt en kulturhistorisk forening – i alt 16. Desuden blev der oprettet 2 landsdækkende kulturhistoriske foreninger, Foreningen Danmarks Folke-minder i 1908 og Dansk Historisk Fællesforening i 1909. Det er påfaldende at se, hvor stor en rolle lærerne spillede i forbindelse med dannelsen af især de amts-historiske samfund, specielt når man tager i betragtning, at kun 1,3% af den totale befolkning i Danmark var beskæftiget inden for undervisningssektoren.

Lærerne udgjorde omkring en tredjedel af dem, der tog initiativ til eller

blev de første bestyrelsesmedlemmer i samfundene, og et tilsvarende antal lærere finder vi blandt forfatterne i de første 10 årgange af samfundenes årbøger. Blandt medlemmerne udgjorde de en femtedel, kun overhalet af landboerne, med hvem de tilsammen udgjorde halvdelen af alle medlemmerne i de første år (25).

Det at halvdelen af alle medlemmerne i de amtshistoriske samfunds første leveår bestod af lærere og landmænd kunne derfor godt tyde på, at de her fandt en vej ud af de sidste årtiers rodløshed og forvirring, en vej, der oven i købet byggede en bro til de værdier, de tidligere havde tillagt så stor en betydning. Og nu var det ikke længere kongerne og heltene fra en fjern fortid eller de gamle nordiske myter, der blev holdt op som et spejl, nej nu var udgangspunktet noget de kendte til, noget der hørte til på deres hjemegn. At deres lokale minder sidenhen måske oven i købet kunne gå hen og blive én af brikkerne i Danmarkshistorien, var naturligtvis kun godt.

De mest populære emner i de amtshistoriske årbøger blev netop personal- og (slægts)gårdshistorie, men også arkæologiske og folkløriske emner blev taget op. For lærerne betød det en ny arbejdsopgave, der fortsatte linien fra den historiske litteratur i 1880'erne og deres interesse for folke- og fortidsminder. De vidste hvilke lokaliteter, der var værd at beskæftige sig med, og dem de især skrev for, var folk i hvis agtelse de i forvejen stod højt, og folk, som var interesseret i emnet.

Nu hvor sognet eller foreningslivet havde overtaget nogle af de funktioner, der tidligere var knyttet til familien, var interessen for at lære sin egen bedre at kende tydeligt blevet større. Da genoplivelsen af den historiske sans så samtidig tog udgangspunkt i netop lokalhistorien, kunne lærerne med deres artikler i årbøgerne være med til at forene de gamle værdier med nye behov.

Med den aktive indsats i forbindelse med dannelsen af de amtshistoriske samfund var lærerne for alvor blevet en lokal kulturfaktor, en kendsgerning, som også museumsdirektør Bernhard Olsen slog fast i slutningen af den tale, han holdt i forbindelse med Frilandsmuseets 25-års jubilæumsfest den 8. august 1910: »I Ledelsen af Indsamlingen gik Folkeskolens Lærere i Spidsen med patriotisk Iver, og det er i denne Stand, inden og uden for Rigsdagen, at vi har fundet en utrættelig Støtte. Og saaledes bør det ogsaa være. Det er jo Lærerne, der skal bygge vort Lands Fremtid« (26).

Barfods- kontra faghistorikeren

Her ville kampen imod degnerollen have sluttet, hvis ikke faghistorikerne havde fået øjnene op for lokalhistorien. I begyndelsen af det 20. århundrede var lokalhistorie endnu et emne, som de fleste faghistorikere ikke mente,

man skulle beskæftige sig med, selvom der var sket en opblødning af holdningen siden Bricka i 1879 anmeldte den første sognehistorie (jf. note 13 og 14). Ud over at han harmedes over den nemesis, der for ham lå i at »Vor gamle danske Adel nu skal bedømmes af middelmaadige Bønder og Skolelærere i det 19. Aarhundrede«, så mente han heller ikke at sognehistorie overhovedet havde nogen interesse. Om husmænd og gårdmænd skrev han blandt andet: »hvad de have heddet, er aldeles ligegyldigt, de have aldrig tilhørt Historien og ville aldrig komme til at tilhøre den. Saa har den kinesiske Kejserrække dog større Betydning« (27).

I slutningen af 1800-tallet skete der en forskydning i faghistorien fra den ydre og rent politiske historie i retning af den indre historie. De udenrigspolitiske forhold trådte mere i baggrunden til fordel for de kulturhistoriske i videre forstand. Troels Lund skrev sin »Dagligt liv i Norden i 16. århundrede«, J. A. Fridericia sin store afhandling om den danske bondestand o. 1650 og der kunne nævnes flere (28). Interessen var vakt, og det betød for dem, der var begyndt at interessere sig for kulturhistorie, at de stod og manglede kildestof. Så nu begyndte skolelærernes – og de øvrige amatørers – arbejde og forudsætninger ingen at blive betragtet med kritiske øjne fra København.

I 1909 blev som nævnt det første initiativ taget til dannelsen af Dansk Historisk Fællesforening, i hvis regi man ville forsøge at bygge broer mellem hovedstaden og landet, samt mellem videnskaben og den folkelige forskning. Første del af Fællesforeningens formålsparagraf tog man fra Ribesamfundets »til oplivelse af historisk sans«, mens anden del »til fremme af dansk historisk forskning« er af københavnsk oprindelse. Formålet var at hjælpe de amtshistoriske foreninger (29).

I dag, hvor vi kan se resultatet, har det vist sig, at lærerne og de øvrige amatører langsomt er ved at blive fortrængt af faghistorikerne, og at debatten om faghistorikere og amatører eller herremand og bonde stadig lever i bedste velgående (30). Barfodshistorikere er et af de nyeste ord, der bliver anvendt om de lokalhistorikere, der ikke er videnskabeligt uddannede, og hertil hører i denne sammenhæng jo også lærerne. Alene ordet er vel et glimrende bevis på, at kampen ikke er slut endnu – snart 200 år efter den begyndte!

Noter

- 1 Dansk Identitetshistorie 2. Red. af Ole Feldbæk. Kbh. 1991. s. 262. 2 Samme. s. 270.
3 Sådan formulerede pastor P. O. Boisen, den senere biskop i Vesterborg, det, da han i efteråret 1800 fremsatte sit lovforslag om oprettelse af præstegårdsseminarier. Lærerne og Samfundet 1. Red. af C. Poulsen m. fl. Kbh. 1913. s. 201. 4 Herom i Dansk Identitetshistorie 2. Red.

af Ole Feldbæk. Kbh. 1991. s. 276 ff. 5 Maanedsskrift og Repertorium for Almue-Skolelærere 1840. s. 81 ff. 6 Lærerne og Samfundet I. Red. af C. Poulsen m. fl. Kbh. 1913. s. 252. 7 Samme. s. 213. 8 Samme.s. 171. 9 Evald Tang Kristensen: *Danske Sagn VII*. 1901. Ny udg. 1980 s. 497. 10 Evald Tang Kristensen: *Danske Ordsprog og Mundheld*. Kbh. 1890. Til læseren. Se også Else Marie Kofod: *Evald Tang Kristensens syn på folkeminder*. Kbh. 1984. 11 Brev 174 til Svend Grundtvig, 8.2.1880. DFS 1929/144. 12 Brev til Fr. Barfod 15.3.1884. DFS 1929/152. 13 Historisk Tidsskrift 5. rk. I (1879), s. 705-721. 14 Eduard Carstensen: *Hjørunde Sogns Historie*. Udg. med Støtte af det Kgl. Danske Landhusholdnings-selskab. 1878. 325 s. 15 Som note 14. 16 Dansk Socialhistorie 5. Af Vagn Dybdahl. Kbh. 1982. s. 115. Se også Niels Clemmensen: *Associationer og foreningsdannelser i Danmark 1780-1880*. Kbh. 1987. 170 s. 17 Se Dansk Litteraturhistorie, bind 6. Kbh. Gyldendal 1985. s. 166 og s. 321. 18 Foredraget »Om Oplivelse af Historisk Sans« blev holdt på skolemødet i Esbjerg den 10.2.1902. Det blev siden trykt i Fra Ribe Amt 1903. Citatet er fra s. 9. 19 Dansk Litteraturhistorie, bind 7. Kbh. Gyldendal 1984. s. 33. 20 Evald Tang Kristensen, f. eks. i Jyske Folkeminder 11, 1891, og i artiklen Visesangere og Æventyrfortællere i Jylland (Illustreret Tidende 40 (1898), nr. 3) samt Jens Kamp i efterskriften til hans Danske Folkæventyr, 1879. 21 Se Martin Zerlang: *Skolelærer litteratur*. Kbh. 1978. (Kultur & Klasse 33). 22 Politikens Danmarkshistorie, bind 12. Af Vagn Dybdahl. Kbh. 1965. s. 342 og s. 358. 23 Dansk Litteraturhistorie, bind 6. Kbh. Gyldendal 1985. s. 224. 24 Se note 18. 25 Se Peter V. Christensen: *De amtshistoriske Samfund*. Fortid og Nutid XXVIII (1979-80), s. 192-210; Birgitte Bruun Wolter: *Historisk Samfund for Holbæk Amt – et eksempel på dansk lokalhistorie i det 20. århundrede*. Fra Holbæk Amt 73 (1980) s. 9-33; Klaus Egebjerg: »Til oplivelse af historisk sans« – en analyse af tre lokalhistoriske årbøger. Kbh. 1983. 136 s. 26 Citat fra Lærerne og Samfundet I. Kbh. 1913. s. 102. 27 Samme kilde som note 13, s. 707 og 710. 28 Se Ellen Jørgensen: *Historiens studium i Danmark i det 19. århundrede*. Kbh. 1964. 29 Se Knud Fabricius: *Dansk historisk Fællesforenings grundlæggelse. Nogle erindringer af Fællesforeningens første sekretær*. Fortid og Nutid XX (1957-59), s. 361-70; Johan Hvidtfeldt: *Dansk historisk Fællesforening og det historiske arbejde gennem et halvt århundrede*. Fortid og Nutid XX (1957-59), s. 371-80. 30 Se Johan Hvidtfeldt: *Samarbejdet mellem Righistorikere og Lokalhistorikere*. Fortid og Nutid XIV (1941-42), s. 206-25; Albert Olsen: *Lokalhistorie – Righistorie*. Fortid og Nutid XV (1943-44), s. 1-8; H. K. Kristensen: *Lokalhistoriske problemer*. Fortid og Nutid XVII (1947-48), s. 35-44; Thorkild Kjærgaard: *Fagmænd og amatører. Om herremænd og bønder i den danske historikerverden*. Fortid og Nutid XXVI (1976), s. 507-15; Knud Prange: *Lokalhistorikeren som forsker og skribent*. Fortid og Nutid XXVII (1977-78), s. 481-496; Thorkild Kjærgaard: *Gårdmandslinien i dansk historieskrivning*. Fortid og Nutid XXVIII (1979), s. 178-191; Knud Fabricius: *Studiet af Danmarks historie før og nu*. Side 10-21 i »Fra Fortid og Nutid« – en antologi. Kbh. 1984.

Summary:

From parish clerk to regional historian

During the 19th century the role of the teacher within the various regions changed from that of »a sensible farmer among peasants« to an intermediary between scholars and the general population. Many teachers became pioneers on various subjects and within the parish proper the more prestigious functions of community life or the cooperative movement were gradually assigned to them.

Towards the close of the century their interest in regional history was awakened and this interest was strengthened during the early part of the 20th century in connection with the formation of the country historical societies.

As their commitment and activities within the parish grew, so did the respect they commanded locally; however, this was not the case vis-à-vis the scholars. No matter how much the teachers tried to win the acceptance of the academics within the field they invariably failed. They were even met with harsh scholarly criticism.

For a brief period they managed to claim regional history for themselves. However, as the 20th century progressed and academics from the History Departments began to take an interest in this area as well, they were confronted once again with the struggle to fight off their image as amateurs or »barefoot historians« as academics specializing in regional history have taken to calling them lately.